

O‘ZBEKISTONDA YASHIRIN IQTISODIYOT KO‘LAMINI TAHLIL QILISH VA UNI QISQARTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Botirov Shaxzod

Magistrant, Iqtisodiyot yo‘nalishi, Osiyo Xalqaro Universiteti

O‘zbekiston Respublikasi

E-mail: shaxzodbotirov6@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyotning ko‘lami, uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri hamda uni qisqartirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mamlakat iqtisodiyotida kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi statistik ma’lumotlar asosida o‘rganilib, uning sektorlar bo‘yicha tarkibi va dinamikasi baholangan. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning samarali mexanizmlari tahlil qilinib, O‘zbekiston sharoitiga mos tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotni raqamlashtirish, soliq tizimini soddalashtirish hamda biznesni rasmiylashtirish jarayonlarini yengillashtirish yashirin iqtisodiyot hajmini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: yashirin iqtisodiyot, norasmiy sektor, iqtisodiy liberallashtirish, biznesni legallashtirish, soliq siyosati, iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot

Kirish

Yashirin iqtisodiyot (shadow economy) zamonaviy iqtisodiy tizimlarda keng tarqalgan murakkab iqtisodiy hodisalardan biri hisoblanadi. U iqtisodiy faoliyatning rasmiy statistika va davlat nazoratidan tashqarida amalga oshiriladigan qismini ifodalaydi. Bunday faoliyat davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga, soliq bazasining qisqarishiga hamda iqtisodiy siyosat samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin⁴⁵.

Ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot iqtisodiy tizimning sezilarli qismini tashkil etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayrim davlatlarda ushbu sektor hajmi yalpi ichki mahsulotning 30–40 foizigacha yetishi mumkin⁴⁶. Shu sababli yashirin iqtisodiyot hajmini aniqlash, uning sabablarini o‘rganish hamda uni qisqartirish mexanizmlarini ishlab chiqish iqtisodiy siyosatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish, biznes muhitini yaxshilash hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlar iqtisodiyotning rasmiy sektorini kengaytirish hamda yashirin

⁴⁵ Schneider F. Shadow Economy Around the World. Journal of Economic Literature, 2016

⁴⁶ Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World. IMF Working Paper, 2018

iqtisodiyot hajmini qisqartirishga xizmat qilmoqda⁴⁷.

Adabiyotlar tahlili

Yashirin iqtisodiyot muammosi iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Xususan, iqtisodchi olim Friedrich Schneider tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yashirin iqtisodiyot ko‘plab mamlakatlarda iqtisodiy faoliyatning muhim qismini tashkil etishi qayd etilgan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot hajmi YAIMning o‘rtacha 30–35 foizini tashkil etadi⁴⁸.

International Monetary Fund hamda World Bank tadqiqotlarida yashirin iqtisodiyotning asosiy sabablariga yuqori soliq yuklamasi, murakkab ma‘muriy tartiblar hamda institutsional tizimning yetarli darajada rivojlanmaganligi kiritiladi.⁴⁹

Shuningdek, Organisation for Economic Co-operation and Development tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda “kuzatilmaydigan iqtisodiyot” tushunchasi kengroq talqin qilinib, uning tarkibiga norasmiy sektor, yashirin iqtisodiyot hamda ayrim noqonuniy iqtisodiy faoliyat turlari kiritilgan⁵⁰.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, solishtirma tahlil hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasining rasmiy statistika ma‘lumotlari hamda xalqaro tashkilotlarning analitik hisobotlari o‘rganildi.

Yashirin iqtisodiyot hajmini baholashda xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan bir qator metodologiyalar mavjud. Xususan, pul aylanmasi usuli, elektr energiyasi iste‘moli usuli hamda ko‘p indikatorli modellar (MIMIC modeli) keng qo‘llaniladi⁷. Mazkur metodlar rasmiy statistik ko‘rsatkichlar bilan real iqtisodiy faoliyat o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlash imkonini beradi.

Asosiy qism (tahlil)

O‘zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi so‘nggi yillarda iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2024 yil yakunlari bo‘yicha mamlakatda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi 505 trillion so‘mdan ortiq bo‘lib, bu yalpi ichki mahsulotning 34,8 foizini tashkil etgan.⁵¹

Mazkur ko‘rsatkichning 26,4 foizi norasmiy sektor, 8,4 foizi esa yashirin iqtisodiyot hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa iqtisodiy faoliyatning sezilarli qismi rasmiy statistik tizimda to‘liq aks etmayotganini ko‘rsatadi.

Sektorlar kesimida tahlil qilinganda, yashirin iqtisodiyot ulushi qishloq xo‘jaligi, xizmat

⁴⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlar bo‘yicha qarorlari

⁴⁸ Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy. 2015

⁴⁹ IMF. Informal Economy and Policy Responses. Washington, 2021

⁵⁰ OECD. Measuring the Non-Observed Economy. Paris, 2002

⁵¹ Dell’Anno R. Shadow Economy Estimation Methods. Economic Systems, 2019

ko‘rsatish va qurilish sohalarida yuqori ekani kuzatiladi. 2024 yil ma’lumotlariga ko‘ra:

- qishloq xo‘jaligi, o‘rmon xo‘jaligi va baliqchilik – 63,6 %
- qurilish – 41,3 %
- xizmat ko‘rsatish – 40,1 %
- sanoat – 8–9 %

Ushbu ko‘rsatkichlar yashirin iqtisodiyot asosan kichik biznes va mehnat ta’lab qiladigan sohalarida keng tarqalganini ko‘rsatadi.

2025 yil yanvar–sentabr oylarida esa kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi 433 trillion so‘m atrofida qayd etilgan bo‘lib, uning YAIMdagi ulushi taxminan 33 foizni tashkil etgan.⁵² Mazkur ma’lumotlar iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida norasmiy faoliyat hali ham sezilarli darajada saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, soliq tizimining modernizatsiyasi hamda biznesni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlarining soddalashtirilishi yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.⁵³

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish va qurilish sohalarida norasmiy iqtisodiy faoliyat ulushi yuqori.

Yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- biznesni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlarini soddalashtirish;
- soliq tizimini yanada optimallashtirish va soliq yuklamasini maqbullashtirish;
- raqamli iqtisodiyot va elektron to‘lov tizimlarini keng joriy etish;
- kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va tadbirkorlikni rag‘batlantirish.

Mazkur chora-tadbirlar iqtisodiy faoliyatni rasmiy sektor doirasiga jalb qilish hamda mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schneider F. Shadow Economy Around the World. Journal of Economic Literature, 2016.
2. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World. IMF Working Paper, 2018.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlar bo‘yicha qarorlari.

⁵² O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari

⁵³ O‘zbekiston Respublikasi statistika agentligi hisobotlari

4. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy. 2015.
5. IMF. Informal Economy and Policy Responses. Washington, 2021.
6. OECD. Measuring the Non-Observed Economy. Paris, 2002.
7. Dell’Anno R. Shadow Economy Estimation Methods. Economic Systems, 2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.
9. O‘zbekiston Respublikasi statistika agentligi hisobotlari.
10. World Bank. Informality and Economic Development. Washington, 2019.